

پژوهشی نو درباره مراقد بصره

علی احمدی

چکیده

کتاب مراقد البصرة لها قصص و حکایات، از معدود آثار مستقلى است که تاکنون دربارهٔ مراقد و مکان‌های مقدس استان بصره نگاشته شده است. این کتاب، تألیف ولید المحمد است که به سال ۲۰۱۳ میلادی در ۱۷۵ در بغداد به چاپ رسیده است. این کتاب با یک مقدمه و چهار فصل تنظیم شده و تلاش مؤلف بر آن است که ضمن معرفی تمام مراقد استان بصره از صحابه، تابعان، اهل بیت علیهم‌السلام، سادات و شاعران، حتی بزرگانی را که در بصره دفن شده‌اند؛ ولی جای قبر آنها مشخص نیست، شرح حال کوتاهی از صاحبان این مراقد و حکایت‌ها یا کرامت‌هایی از آنان بیان کند. مؤلف کتاب همچنین از قدمگاه چهار امام معصوم علیهم‌السلام در استان بصره نیز یاد می‌کند که اکنون زیارتگاه شیعیان این شهر است.

این مقاله ضمن معرفی این اثر ارزشمند و روش مؤلف در نگارش کتاب، بخش‌هایی از آن در معرفی مراقد و قدمگاه‌های استان بصره را از این کتاب نقل می‌کند.

واژگان کلیدی: مراقد البصرة لها قصص و حکایات، ولید المحمد، بصره، مرقد، قدمگاه.

مقدمه

درباره مرقاد و مکان‌های مقدس بصره، تاکنون کتاب مستقلی را نمی‌شناختم، تا این که با کتابی از یک مؤلف معاصر به نام ولید المحمد آشنا شدم. نام کتاب «مرقاد البصره لها قصص و حکایات» بود. با اشتیاق کتاب را ورق زدم و آن را اثری نو در این عرصه یافتیم. این کتاب در ۱۷۵ صفحه از سوی دار و مکتبه عدنان در سال ۱۳۹۲ش منتشر شده است. اکنون در این مقاله، به معرفی این اثر جدید پرداخته و قسمت‌هایی از آن را به فارسی تلخیص و نگاشته‌ام.

توصیف کتاب

این کتاب از یک مقدمه و چهار فصل تشکیل شده است.

فصل اول: مرقاد صحابه، تابعین، اهل بیت، سادات و شاعران

مرقد امام احمد بن علی (ابوشاجور) در المدینه؛ مرقد امام عبدالله بن عقیل بن ابی طالب رضی الله عنه؛ مرقد سید صالح بن علی بن امام علی هادی رضی الله عنه در مطوعه؛ مرقد سید حسن جبیلی (مشهور به ظاهر بن علی) در جبيله؛ مرقد سید جاسم موسوی در فاو؛ مرقد سید حسن بن علی هادی رضی الله عنه در کوت الزین؛ مرقد سلیمان در دیر؛ مرقد سهل ابو عبدالله در ابوخصیب؛ مرقد سید احمد یاسری در الزبیر؛ مرقد ثروان بن حسن در المدینه؛ مرقد صحابی طلحة بن عبیدالله در الزبیر؛ مرقد سید رجب رفاعی در ابی خصیب؛ مرقد سید هاشم موسوی در سیه؛ مرقد سید محمد بن علی بن حمزة بن حسن بن عبیدالله بن عباس رضی الله عنه در ناحیه الثغر؛ مرقد صحابی زید بن صوحان

عبدی در کوث الزین؛ مرقد صحابی انس بن مالک در الزبیر؛ مرقد صحابی زبیر بن عوام در الزبیر؛ مرقد حسن بصری در الزبیر؛ مرقد ابن سیرین در الزبیر؛ مرقد علی بن یقطین در بصره؛ مرقد ابی الحمد در ابی الخضیب؛ مرقد صحابی عباس بن مرداس سلمی در روستای فیاضی در ابی الخضیب؛ مرقد شیخ محمد امین کواز در محله مشراق؛ مرقد ابی الجوزی در منطقه عبدالیان علی طریق ابی الخضیب؛ مرقد شاعر بدر شاکر سیاب در الزبیر.

فصل دوم: قدمگاه‌های مبارک اهل بیت در سرزمین بصره

قدمگاه امام علی علیه السلام در الزبیر؛ قدمگاه امام موسی کاظم علیه السلام در ناحیه الدیر؛ قدمگاه امام رضا علیه السلام در شط العرب؛ قدمگاه امام مهدی (عج) در ناحیه الدیر.

فصل سوم: صحابه، تابعین، سادات و شاعرانی که در بصره دفن شده‌اند اما جای

قبورشان نامعلوم است

حکیم بن جبله عبدی؛ جعفر بن اسحاق بن موسی کاظم علیه السلام؛ ابوداود سجستانی؛ صحابی نفع بن حارث (ابوبکره)؛ سفیان ثوری؛ صحابی عبدالرحمن بن سمره قرشی؛ صحابی عائد بن عمرو مزنی (أبو هییره)؛ هند بن ابی هاله؛ حارث بن نوفل بن حارث بن عبدالمطلب؛ خلیل بن احمد فراهیدی؛ جعبری؛ شاعر سریقی اوالی؛ مالک بن دینار؛ اسماعیل بن محمود آل بالیل موسوی؛ مفتح بصری؛ حریری؛ تنوخی؛ شیخ محسن بن شیخ محمد؛ محمد بن ابراهیم شیرازی؛ مسلم بن عبدالله.

فصل چهارم: مراقد فی البصره قید التحقق لمعرفه حکایاتها

مرقد صالح بن علی هادی در قرنه (شافی)؛ مرقد عون بن علی در قرنه؛ مرقد شخصی که صاحب آن شناخته شده نیست در جنوب ابی الخضیب (فاو)؛ مرقد عاصف بن علی در معقل؛ مرقد خلیفه بن علی در محله مناوی لجم فی عشار؛ مرقد عبدالله بن علی در عشار.

روش مؤلف در نگارش

مؤلف کوشیده است تا تمام مراقد استان بصره را معرفی و شرح کوتاهی از شخصیت مدفون در آن و حکایات مربوط به آن را بیان کند. استان بصره شامل شهرهای المدینه،

القرنه، شط العرب، البصره، ابوالخصیب، الفاو و الزبیر می‌باشد و مؤلف تمام مرآقد این شهرها را معرفی کرده است. وی همه این مرآقد را با صرف نظر از مذهب شخصیت مدفون در آن معرفی کرده است و پس از توضیحی کوتاه درباره هر شخصیت، کرامت یا حکایتی از صاحب قبر بیان می‌کند. یکی از ضعف‌های کتاب این است که بسیار کم به منابع مراجعه کرده و اگر هم مراجعه کرده، مصدر را بیان نکرده است.

توصیف مقدمه کتاب

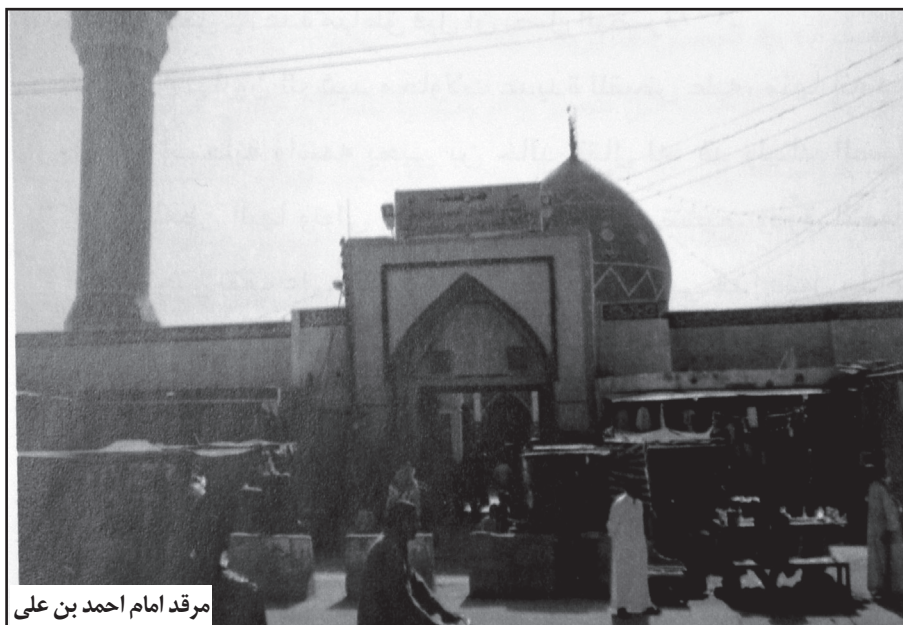
مؤلف در مقدمه، شناسایی مرآقد بزرگان و نیکان را امری بایسته و لازم می‌داند؛ سپس حدیثی از امیر مومنان علی علیه السلام در این باره آورده در وصیت خود به امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «أحی قلبك بالموعظه... و اعرض علیه أخبار الماضین... و سرفی دیارهم و آثارهم، فانظر فیما فعلوا، و عما انتقلوا... ای بنی‌انی و این لم أکن عمرت عمر من کان قبلی فقد نظرت فی أعمالهم و فکرت فی إخبارهم، و سرت فی آثارهم حتی عدت كأحدهم، بل کأنی بما انتهی إلی أمورهم قد عمرت مع أولهم إلی آخرهم»^۱.

نمونه‌هایی از مرآقد معرفی شده

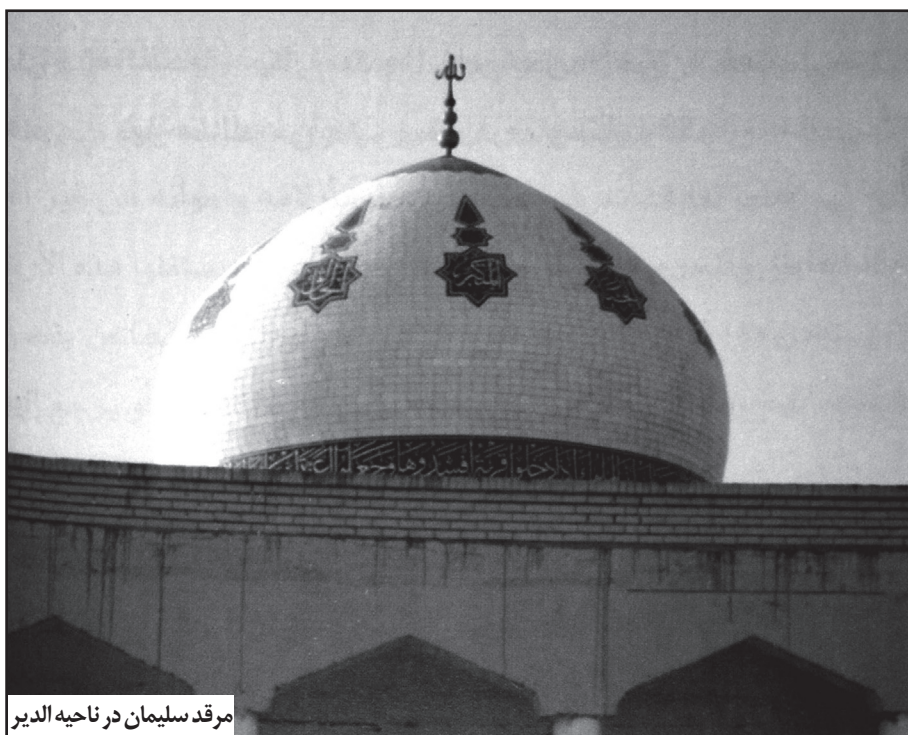
مرقد امام احمد بن علی

مؤلف کتابش را با معرفی مرقد امام احمد بن علی آغاز می‌کند. مرقد امام احمد بن علی معروف به «ابوالشاجور»، در شهرستان المدینه، ناحیه امام صادق علیه السلام واقع شده است. او به سید احمد بن علی شناخته می‌شود اما نسب او این گونه است: سید احمد بن عیسی بن زید بن علی سجاد بن امام حسین علیه السلام.

وی در روز دوم محرم ۱۵۷ قمری در حجاز متولد شد. وی در مدینه روحیه انقلابی‌گری داشت و هنگامی که به بغداد سفر کرده بود، توسط هارون الرشید دستگیر و زندانی شد. وی به کمک یاران زیدی‌اش از زندان گریخت و در شهرها متواری شد. سرانجام هارون الرشید در بصره بر او دست یافت و او را گردن زد و به شهادت رسید.^۲

مرقد امام احمد بن علی

مرقد سلیمان در ناحیه الدیر

مرقد سلیمان در ناحیه الدیر

این مرقد در شمال استان بصره، در ناحیه الدیر واقع شده است و مردم از دیرباز آن را زیارت می‌کنند و برای برآورده شدن حاجات و نیازهای خود، صاحب این مرقد را واسطه قرار می‌دهند. گفته می‌شود این مرقد، مقام سلیمان بن داود پیامبر است که برای او حکایتی بوده است. سلیمان پیامبر به این جا آمده و معرکه‌ای بین او و جئان در گرفته است؛ اما حقیقت چیز دیگری است و این مرقد سلیمان بن رزین، نام‌رسان امام حسین علیه السلام به سوی اهالی بصره است. شیخ محمد حرزالدین در کتابش «مراقد المعارف» جلد اول، صفحه ۳۲۵ همین قول را تأیید کرده و نوشته است:

همانا این قبر از آن سلیمان بن رزین، غلام ابی عبدالله حسین علیه السلام و نام‌رسان اوست که امام ایشان را برای فرستادن نامه‌ای به سوی بزرگان شیعه بصره به آن دیار فرستاد؛ اما عبیدالله بن زیاد او را دستگیر کرد و قبل از ورود امام حسین علیه السلام به عراق، او را در بصره به شهادت رساند.

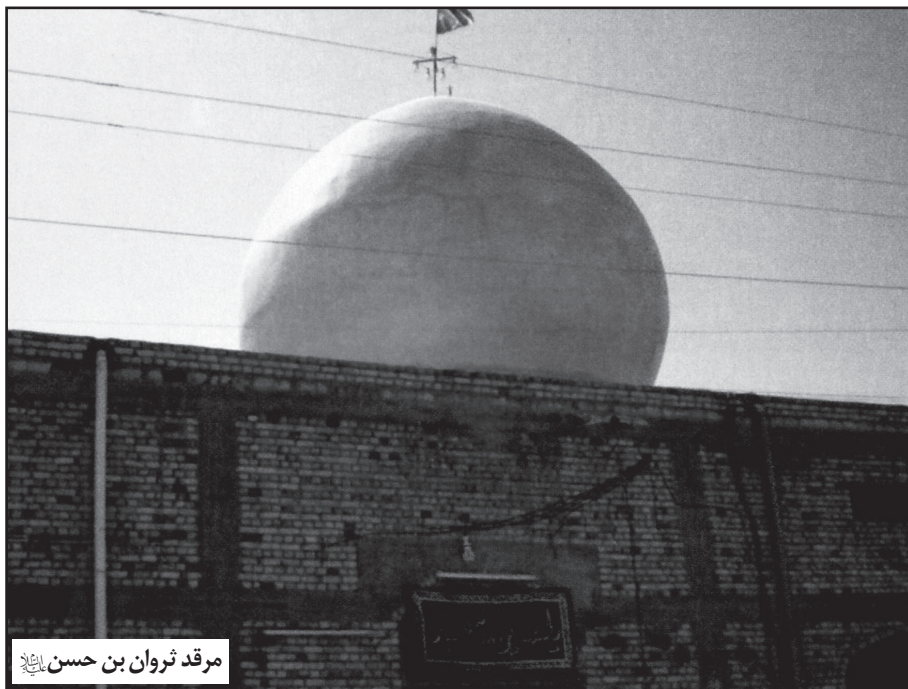
قصر عبیدالله بن زیاد، معروف به «دار البیضاء» یا قصر ابیض در شمال بصره و نهر الدیر واقع بوده و این یعنی عبیدالله بن زیاد سلیمان را در قصر به شهادت رسانده و در همان نزدیکی دفن شده است و اکنون مزار وی به موقعیت قصر عبیدالله نزدیک است.

مرقد ثروان بن حسن علیه السلام

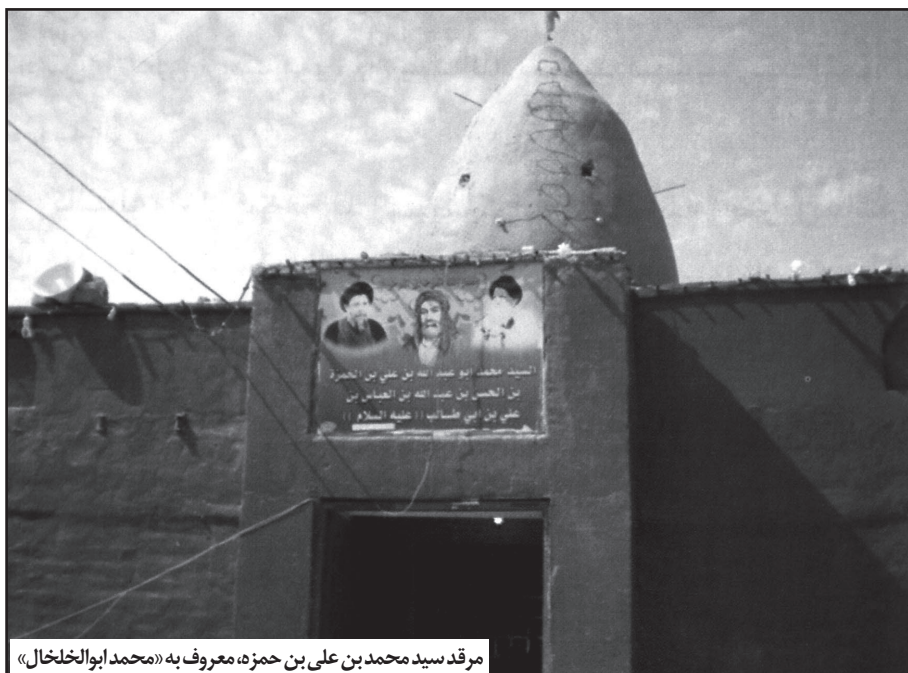
این مرقد شریف در شمال استان بصره، شهرستان المدینه، ناحیه امام صادق علیه السلام واقع شده و به مرقد سید ثروان بن قاسم بن حسن بن علی بن عبدالرحمن بن قاسم بن حسن بن زید بن حسن مجتبی علیه السلام معروف است.

قبه‌ای متوسط بر فراز آن ساخته شده که بر خانه‌های اطراف آن احاطه دارد. این مرقد در سال ۱۹۱۵م. بنا شده و در سال ۱۹۴۵م. تجدید بنا شده است و چون بنای آن از گل بوده، در سال ۱۹۶۰م. دوباره بازسازی شده است و آخرین بار در سال ۲۰۰۳ بازسازی شده است.

امروزه ارادتمندان این مرقد از استان بصره و دیگر استان‌های عراق برای زیارت به این مکان می‌آیند و به مقام شریف او تبرک می‌جویند. از این مرقد و صاحب آن، کراماتی نقل شده است. اکنون در این مزار، مرکز علوم قرآن تأسیس شده است که زیرمجموعه اداره مزارات شیعه عراق است.

مرقد ثروان بن حسن علیه السلام

مرقد سید محمد بن علی بن حمزه، معروف به «محمد ابوالخلخال»

مرقد سید محمد بن علی بن حمزه، معروف به «محمد ابوالخلخال»

مرقد محمد بن علی بن حمزه بن حسن بن عبیدالله بن عباس علیه السلام در ناحیه الثغر واقع است. نویسندگان نسب شناس، نسب عباس بن علی علیه السلام را در عبیدالله بن عباس منحصر کرده اند. عبیدالله جدّ اعلاّی این امامزاده، از عالمان بزرگ شیعه است که به جمال و کمال مشهور بوده و در سال ۱۵۵ هجری در گذشته است. او سه همسر از سه خانواده بزرگ برگزید: رقیه، دختر حسن بن علی علیه السلام؛ دختر معبد بن عبدالله بن عبدالمطلب و دختر مسور بن مخزومه زبیری. منزلت و جایگاه عبیدالله نزد امام سجاد علیه السلام، یادآور جایگاه پدرش قمر بنی هاشم علیه السلام بود. امام سجاد علیه السلام هر گاه عبیدالله را می دید، متأثر می شدند و می گریستند. وقتی علت را می پرسیدند، می فرمود: «إني أذكر موقف أبيه يوم الطف فيما املك نفسي».

نسل عبیدالله در فرزندش حسن ادامه یافت و وی ۶۷ سال عمر کرد و ۵ فرزند داشت: فضل، حمزه، ابراهیم، عباس، عبیدالله. همه فرزندانش از فاضلان و بزرگان بودند، اما حمزه، شبیه جدش امیرالمومنین علیه السلام بود. بنابر گزارش های تاریخی، مأمون عباسی صد هزار درهم به سبب شباهت او به امیرالمومنین علیه السلام به وی بخشید. حمزه (جد امامزاده مورد نظر) با زینب دختر حسین بن علی بن عبدالله بن جعفر طیار معروف به (زینبی) ازدواج کرد.

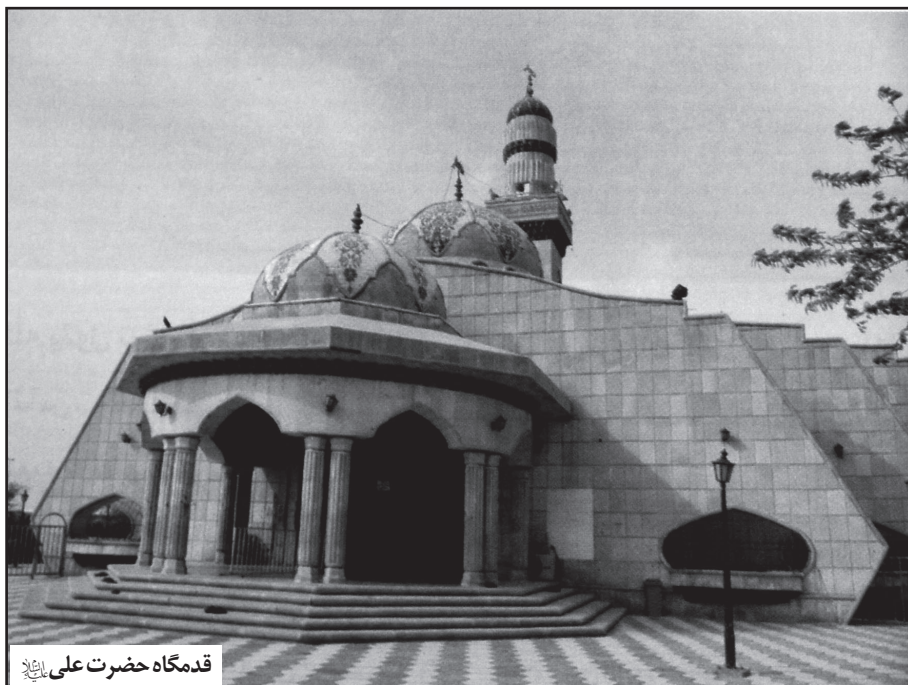
سید محمد، صاحب این مرقد و نوه حمزه، عالم و شاعر بود و در بصره ساکن شد. وی از امام رضا علیه السلام روایت نقل کرده و در سال ۲۸۶ هجری در گذشته است. خطیب بغدادی در «تاریخ بغداد» (ج ۲، ص ۶۳) شرح حال وی را نوشته و درباره او گفته است: «كان رواية للاخبار و هو صدوق و له الرواية عن جماعة كثيرة». نیز در «تهذیب التهذیب» (ج ۹، ص ۳۵۲) به «علوی، صدوق و ثقه» توصیف شده است.

مرقد زید بن صوحان عبدی، در کوت الزین

زید بن صوحان از صحابه بزرگ پیامبر گرامی اسلام است که در رکاب مولا علی علیه السلام در جنگ جمل به شهادت رسید و در منطقه کوت الزین دفن شد. وی در روز جمل از حضرت اجازه خواست که به میدان برود و با عمرو بن یثری ضبی مبارزه کند. حضرت موافقت کردند. زید به حضرت عرض کرد: من دستی را از آسمان دیدم که می گفت: به سوی ما بیا. من به سوی ابن یثری خارج می شوم؛ اگر کشته شدم، مرا با خونم دفن کنید و مرا غسل

مرقد زید بن صوحان عبدی، در کوت الزین

قدمگاه حضرت علی علیه السلام

نکنید؛ زیرا می‌خواهم این گونه خدا را ملاقات کنم. سپس به سوی ابن یثری خارج شد و به شهادت رسید. امام علی علیه السلام بر بالین او حاضر شدند و فرمودند: «یرحمک الله یا زید فقد کنت خفیف المؤمنة عظیم المعونة».

بنابر نقل «طبقات الکبری» زید بن صوحان همراه برادرش سبوحان بن صوحان در یک قبر دفن شدند.

مؤلف کتاب در فصل دوم، از چهار قدمگاه نیز یاد می‌کند که اکنون زیارتگاه شیعیان بصره است.

قدمگاه حضرت علی علیه السلام

علامه محمدجواد مغنیه در کتاب «الشیعة فی المیزان» می‌نویسد:

حداقل در بصره ۱۳ مکان منسوب به امام علی علیه السلام است که شیعه آنها را مقدس می‌شمارد. یکی از آن آثار، مکانی است که در شهر الزبیر واقع است و مورد توجه شیعیان است. این مکان در کنار مسجد جامع الزبیر قرار دارد. الزبیر، شهر قدیمی بصره است؛ یعنی جایی که امام علی علیه السلام پس از معرکه جمل در آنجا حاضر شد و خطبه‌ای در مذمت مردم بصره ایراد کرد که اکنون یادآور امام علی علیه السلام است.

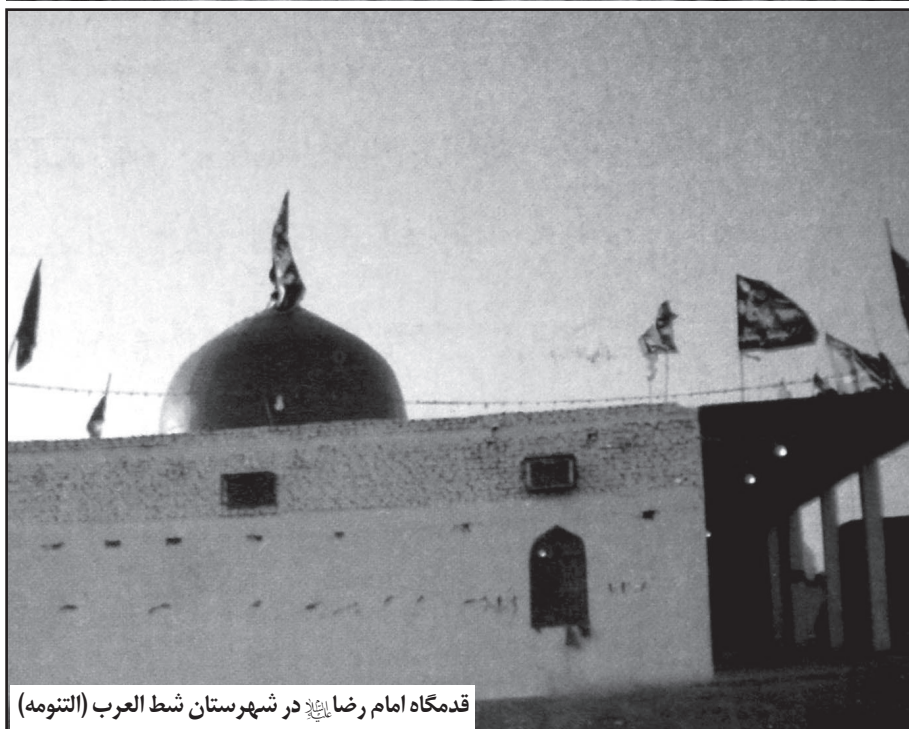
قدمگاه امام موسی کاظم علیه السلام در ناحیه الدیر

در این ناحیه، مکانی منسوب به امام موسی کاظم علیه السلام است که بنابر گزارش‌های تاریخی، بسیار نزدیک به حقیقت است. هنگامی که بنی‌عباس قدرت را به دست گرفتند، زندان‌هایی را در بصره در جایگاهی معرف به «دار زیاد» بنا کردند که منسوب به زیاد بن ابیه بود و اکنون در غرب الدیر در جنوب ناحیه الزبیر واقع شده است. ابوالفرج اصفهانی می‌نویسد:

پس از آن که هارون الرشید امام کاظم علیه السلام را دستگیر کرد، دستور داد ایشان را به بصره نزد عیسی بن جعفر منصور زندانی کنند. ایشان حدود یک سال در این زندان به سر بردند. مصادر تاریخی اشاره کرده‌اند که حضرت در ۷ ذی‌الحجه ۱۷۹ به بصره رسیدند و در آنجا زندانی شدند.^۳

قدمگاه امام موسی کاظم علیه السلام در ناحیه الدیر

قدمگاه امام رضا علیه السلام در شهرستان شط العرب (التنومه)

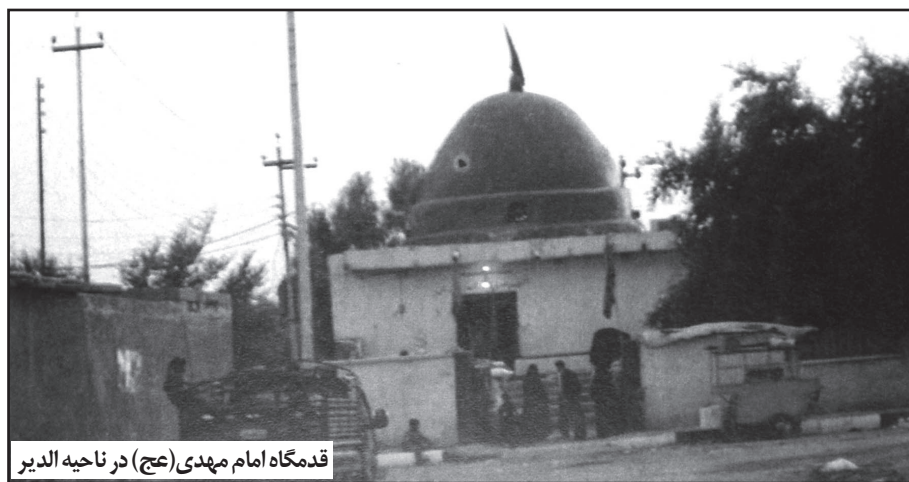
قدمگاه امام رضا علیه السلام در شهرستان شط العرب (التنومه)

امام رضا علیه السلام در سفر تاریخی خود به مرو، به قطع و یقین از بصره عبور کردند و اکنون مکانی منسوب به ایشان در منطقه شط العرب واقع شده است. رجاء بن ابی ضحاک می گوید:

مأمون مرا به همراه اشخاصی مأمور کرد که علی بن موسی علیه السلام را از مدینه به مرو بیاورم. وی تأکید کرد که از راه بصره و اهواز و فارس ایشان را به مرو ببرم، نه از راه قم.^۴

قدمگاه امام مهدی (عج) در ناحیه الدیر

قدمگاه دیگری در سرزمین بصره هست که منسوب به امام مهدی علیه السلام می باشد و در ناحیه الدیر در جهت غربی شط العرب واقع شده است. شیعیان اعتقاد خاصی به این مکان دارند و همواره آن را زیارت می کنند.

قدمگاه امام مهدی (عج) در ناحیه الدیر

پی نوشت‌ها:

۱. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۶، ص ۶۲.
۲. برای مطالعه بیشتر درباره شخصیت احمد بن عیسی بن زید ر. ک: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، ص ۳، ذیل احمد بن عیسی.
۳. ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ص ۵۰۲.
۴. عزیزالله عطاردی، مسند امام رضا علیه السلام، ج ۱، ص ۳۹.